

The Third International Congress on Social Sciences and Humanities

15th November, 2014

Volume 1

«East West» Association for Advanced Studies and Higher Education
GmbH, Vienna, Austria

**Vienna
2014**

«The Third International Congress on Social Sciences and Humanities». Proceedings of the Congress (15 November, 2014). Volume 1. «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH. Vienna. 2014. 315 P.

ISBN-13 978-3-902986-27-6

ISBN-10 3-902986-27-1

The recommended citation for this publication is:

Busch P. (Ed.). The Third International Congress on Social Sciences and Humanities. Proceedings of the Congress (November 15, 2014). Volume 1. Vienna, OR: «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH, Vienna.

Editor	Petra Busch, Austria
Editorial board	Egor Rachynski, Ukraine Rostislav Komarov, Russia Slavka Konstantinova, Bulgaria Jennifer Mathieson, Scotland Alajos Fazekas, Hungary
Proofreading	Andrey Simakov
Cover design	Andreas Vogel
Contacts	“East West” Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH, Am Gestade 1 1010 Vienna, Austria
Email:	info@ew-a.org
Homepage:	www.ew-a.org

Material disclaimer

The opinions expressed in the conference proceedings do not necessarily reflect those of the “East West” Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH, the editor, the editorial board, or the organization to which the authors are affiliated.

© «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH

All rights reserved; no part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without prior written permission of the Publisher.

Typeset in Berling by Ziegler Buchdruckerei, Linz, Austria.

Printed by «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH, Vienna, Austria on acid-free paper.

Section 1. Demography and ethnography

*Tchorzevska Tatiana Viktorivna,
Odessa National Polytechnic University, Ph. D. of History,
docent of the culturology and art critice Department*

*Boguslavska Yulia Yuriivna,
Odessa National Polytechnic University, Ph. D. of History,
docent of the social work and staff management Department
E-mail: boguslav.yulia@gmail.com*

Odesa: Dynamic of Ethnic stereotypes 2007–2014

*Тхоржевська Тетяна Вікторівна,
Одеський національний політехнічний університет,
к.іст. н., доцент кафедри культурології та мистецтвознавства*

*Богуславська Юлія Юріївна,
Одеський національний політехнічний університет,
к.іст. н., доцент кафедри соціальної роботи та кадрового менеджменту
E-mail: boguslav.yulia@gmail.com*

Одеса: динаміка етнічних стереотипів 2007–2014

Стереотипізація є різновидом міфологічного світосприйняття, яке грає досить важливу роль у суспільних відносинах та активізується за умов протистояння або суперництва різних соціальних, етнічних, етнокультурних груп.

Утворення та побутування етнічних стереотипів є міждисциплінарною проблемою, яка активно досліджувалася в контексті психології¹, соціології², етноп-

---

¹ Поссель Ю. «Этническое бессознательное»/Ю. Поссель//Сикевич З.В., Крокинская О.К., Поссель Ю.А. Социальное бессознательное. – СПб: Питер, 2005. – С. 209–225; Иванова Т.В. Изучение этнических стереотипов с помощью проективных рисунков/Т. Иванова//Вопросы психологии. – 1998. – № 2. – С. 71–82; Стефаненко Т.Г. Этнопсихология/Т.Г. Стефаненко. – М.: Аспект-Прес, 2003. – 368 с.

² Сикевич З.В. Русские: «образ» народа/З.В. Сикевич. – СПб: Издательство С-петербургского университета, 1996. – 226 с.

сихології¹, лінгвістики². Вкрай актуальною останнім часом стає проблема змінності/незмінності масових уявлень про історичні події³, що напряду пов'язане з утворенням та динамікою етнічних стереотипів. До цього варто додати активне, особливо на сучасному етапі, формування стереотипів, у тому числі етнічних, за посередництвом ЗМІ (інформаційні передачі, телесеріали, детективні та фантастичні фільми тощо).

Етнічний стереотип містить в собі стає ядро, що складається з комплексу уявлень про зовнішній облік представників даного народу, його історичне минуле, особливості способу життя, трудові звички. Крім ядра етнічний стереотип містить низку змінних суджень стосовно комунікативних та моральних якостей даного народу. Саме змінність оцінок цих якостей стала предметом нашого дослідження. Нас, зокрема, зацікавило, як змінилися етнічні авто- та гетеростереотипи студентів м. Одеси, які визначають себе українцями, під впливом подій 2014 р.

Для досягнення цієї мети нами була залучена методика вивчення етнічних стереотипів за допомогою проєктивних малюнків, запропонована Т. В. Івановою⁴. Впродовж 2007 р. нами вже проводилося дослідження із застосуванням цієї методики. Ми вивчали етнічні стереотипи студентів м. Одеси, які визначили себе українцями, про українців (автостереотип), росіян, євреїв та болгар (гетеростереотипи). Результати було оприлюднено⁵. Саме наявність цих матеріалів надала можливість провести аналогічне дослідження із застосуванням тієї ж таки методики у жовтні 2014 р. та порівняти отримані результати.

У дослідженні брали участь студенти 18–20 років, яким було запропоновано намалювати українця, росіянина, єврея та болгарина, відобразивши, по можливості, найбільш типові риси. Відповідно до методики, на підставі попереднього аналізу малюнків та описових характеристик етносу нами було виділено змістов-

---

¹ Гнатенко П. И. Этническая установка и этнические стереотипы / П. И. Гнатенко, В. И. Павленко. – Днепрпетровск: ДГУ, 1995. – 300 с.; Платонов Ю. П. Этническая психология / Ю. П. Платонов – СПб: Речь, 2001. – 338 с.; Налчаджян А. А. Этнопсихология / А. А. Налчаджян. – СПб: Питер, 2004. – 380 с.

² Белова О. В. Этнические стереотипы по данным языка и народной культуры славян: автореф. дис... докт. филолог. наук: спец. 10.02.03 «Славянские языки» / О. В. Белова. – М., 2006. – 48 с.

³ Журженко Т. “Чужа війна” чи “спільна Перемога”? Націоналізація пам'яті про Другу світову війну на україно-російському прикордонні / Т. Журженко // Україна модерна. – 2011. – № 18. – С. 100–126. — Режим доступу: http://uamoderna.com/images/archiv/18/6_UM_18_Doslidzennia_Zhurzhenko.pdf; Даниленко О. А. Язык конфликта в трансформирующемся обществе: от конструирования истории к формированию социокультурных идентичностей. — ЕГУ, 2007. – 403 с.

⁴ Иванова Т. В. Вказ. праця. – С. 71–82.

⁵ Тхоржевська Т. В. До питання про сформованість етнічних стереотипів / Т. В. Тхоржевська, Ю. Ю. Богуславська // Человек в истории и культуре. – Одесса-Терновка: Друк, 2007. – С. 347–357.

ні групи, які можна визначити як окремі складові етнічного стереотипу: людина, окремі елементи зовнішності; їжа; алкоголь; державно-політичні символи; культурно-побутові символи; праця; економічне життя суспільства; тварини, рослини; демонстрація сили; техніка; негативна символіка; інтелект. Тут представляємо динаміку уявлень стосовно образу “українець” та образу “росіянин”.

Уявлення українців про себе (автостереотип)

- Образ українця в малюнках 2007 р., як правило, представлений у вигляді людини: чоловіка, жінки, чоловіка й жінки, жінки й дитини. Чоловіки-українці здебільшого зображаються з вусами, оселедцем, шаблею, у шароварах, тобто відображують уявлення про козаків (91%). У декількох випадках зображена жінка-українка у міському одязі (в одному випадку доповненому вишиванкою) з косою навкруги голови (15%). У 2014 р. порівняно з 2007 р. зменшилася частка антропоморфних зображень (77%). Актуальними залишаються національний одяг — вишиванки, вуса, оселедець, шабля, шаровари. Зустрічаються й зображення у “міському” одязі, проте їхня кількість незначна. Поряд з цим є декілька малюнків, де зображено багатьох людей, які тримаються один за одного.

- Уявлення українців про себе (2007) пов'язано з продуктами харчування. Найчастіше зображуються сало (один з головних маркерів), домашній хліб, ковбаса, миски з борщем. Тричі зображено великий накритий стіл. У 2014 р. частка їжі загалом та сала зокрема значно зменшилась (з 25% до 11,8%). Так само зменшилась і частка зображень алкогольних напоїв (16,3% — 7,7%). Ставлення до позиції „алкоголь” є досить оригінальним у порівнянні з стереотипом росіянина: українці пов'язують алкоголь більшою мірою з росіянами, ніж з представниками свого етносу (16% — 19%).

- Державно-політичні символи у малюнках 2007 р. зустрічаються не часто (4,9%) Як правило, це зображення прапора або тризуба. Натомість у 2014 р. ця категорія значно збільшилась (20,3%). Поряд з прапором та тризубом зустрічаються зображення карти України.

- Зображення культурно-побутових символів лишається майже незмінним кількісно (73,2% — 72,8%). Варто зазначити, що крім традиційних оселедців, калини, булави, хати, фартухів, тина, козацького одягу, вінків зустрічаються гасла “Слава Україні”, зображення майдану Незалежності.

- Автостереотип (на відміну від уявлень про інші етноси) містить таку позицію як „тварини й рослини” — зображення калини, верби, верби, лісу, худоби, собак та котів (16,9% — 12,6%).

- Категорії “праця у побуті” (4,9% — 1,9%) та “економічне життя суспільства” (7,1% — 3,8%), що представлені у вигляді знарядь праці (плауги, лопати, вози, господарчі приміщення) та мобільних телефонів, дещо зменшилися.

- Демонстрація сили за матеріалами дослідження 2007 р. майже відсутня (1,6%) в автостереотипі українця, аналогічна ситуація щодо категорій „техніка”

(1,6%) та негативна символіка (4,3%). У малюнках 2014 р. категорія “демонстрація сили” несподівано для дослідників значно збільшилася (16,5%).

- Показовим є те, що в уявленні „українців про українців” практично відсутня така категорія як інтелект (найчастіше вона зустрічається у стереотипі єврея).

Проведення експерименту з проєктивним малюнком дає підстави стверджувати, що етнічний автостереотип в студентської молоді лише частково співпадає з образом „Я”. Про це свідчать, на наш погляд, зображення козаків та атрибутивних елементів традиційної культури, з якими опитувані, звичайно, не стикаються у своєму повсякденному житті. Останні дослідження лише намічають тенденцію до зближення “я-образу” з національним.

Для порівняння зауважимо, що дослідження етносоціальних уявлень та ідентичності студентської молоді м. Києва дали підставу О. М. Васильченко говорити про те, що „образ „Я” є близьким до автостереотипу”, до образів типового українця та особливо типової українки¹.

Уявлення українців про росіян.

- Так само, як й у автостереотипі, серед зображень людини у 2007 р. зустрічаються чоловіки, жінки, разом чоловік та жінка. Одяг росіян принципово відрізняється від одягу українця: практично не зустрічається національний (або селянський) одяг у чоловіків. Росіяни зображені переважно у „цивільному”, міському одязі. Часто зустрічаються зображення жінок-росіянок у коштовному та модному одязі. Натомість, присутні зображення жінок у сарафанах та кокошниках. В малюнках 2014 р. в образі росіян так само зменшилася кількість антропоморфних зображень на користь символів. Ситуація з одягом кардинально змінюється: зростає частка зображень сарафанів та кокошників, з'являється чимало шапок-вушанок, ватників.

- Категорія “їжа та напої”, мало представлена порівняно з українцями навіть у 2007 р., ще більше зменшується на 2014 р. (7,1% — 1,9%). Малюнків алкоголю також поменшало (19,6% — 12,6%), хоча пляшка горілки в образі росіянина лишається досить поширеною.

- Державно-політична символіка представлена, навпаки, у більшому обсязі, ніж у автостереотипі (10,3%). Це в основному зображення радянської символіки — серпа та молота, червоного прапора, написи „СССР”, в одному випадку зображена будівля непевної конструкції з написом „хрема”. У 2014 р. кількість державно-політичних символів зростає (15,5%), поряд з радянською символікою присутній російський “трикологор”.

- Культурно-побутові символи представлені зображенням берези, коси, іноді зустрічається кокошник, балалайка, гармошка, баня та віник; елементи праці

---

¹ Васильченко О. М. Етносоціальні уявлення в структурі «Я»-концепції університетської молоді: автореф. дис... канд. психол. наук: спец. 19.00.05/О. М. Васильченко. – К., 2003. – 19 с. – С. 9.

у побуті майже не зустрічаються. У 2014 р. їхня частка збільшилася (16,3% — 32%). Почастішали зображення ведмедів: за руку з людиною, замість людини, ведмідь в камуфляжі. Новим символом є георгіївська стрічка.

- Елементів природи — тварин та рослин у 2014 р. зображено дещо більше, ніж у 2007 р. (8,7% — 10,6%).

- Символи праці зовсім зникають (3,2% — 0%), так само як і символи техніки (6% — 0%); показники “економічного життя” зменшені, але не суттєво (7,1% — 6,7%). Проте їхнє забарвлення зазнало змін: замість зображених у 2007 р. автомобілів, мобільних телефонів, грошей головним символом у 2014 р. стає зображення газової труби.

- Категорія „демонстрація сили”, представлена зображеннями широких ланцюгів, зброї, палиці тощо, у 2007 р. зустрічалась у 22,9% малюнків. У 2014 р. — лише 8,7% (зменшення в два з половиною рази).

- Натомість значно збільшилася негативна символіка — з 8,1% до 24,2%.

В уявленні українців про росіян спостерігаємо збільшення “етнографічності” образу “типового росіянина”, позначене збільшенням культурно-побутових символів та зміною характерного одягу. Збільшення долі негативної символіки одночасно зі зменшенням рівня агресивності об’єкта в малюнках може розглядатися як зниження статусу колишнього “старшого брата” та перенесення порівняння “своїх та чужих” на реалістичний рівень.

Ми також спробували оцінити ставлення респондентів до українського та російського етносу за допомогою коефіцієнтів етнічної толерантності (на базі гетеростереотипа) та негативної самосвідомості (на базі автостереотипа), що були побудовані за загальноживаним принципом демографічних коефіцієнтів. В обох випадках за базовий фактор приймається частота використання у відповідних малюнках негативних та деструктивних елементів по відношенню до кількості таких малюнків в розрахунку на сто відсотків. Обидва коефіцієнти не залежать від абсолютної чисельності респондентів, тому маємо змогу провести співставлення рівня етнічної толерантності до двох обраних етносів та прослідкувати його динаміку в часі.

Розрахунки показують, що у 2007 році загальний коефіцієнт негативної самосвідомості українців складав 6%. Загальний коефіцієнт етнічної толерантності щодо росіян складав 8%. Таким чином, обидва коефіцієнти були доволі незначними та близькими один до одного за абсолютним значенням.

Новітні дослідження показують іншу картину. Загальний коефіцієнт негативної самосвідомості українців за даними 2014 року склав 0%, адже в малюнках образу українця не зафіксовано жодного негативного елементу. Натомість загальний коефіцієнт етнічної толерантності щодо росіян збільшився до 24%.

Етнічні стереотипи є найбільш об’єктивними у разі горизонтального порівняння зі статусно-рівною групою. У разі висхідного порівняння можуть фор-

муватися негативні автостереотипи, у разі низхідного — невинувато, перебільшено позитивні. Збільшення зображень державно-політичної символіки та десятикратне збільшення демонстрації сили в уявленні українців про українців може, на наш погляд, свідчити про зміну “кута порівняння” на горизонтальний, тобто про підвищення статусу свого етносу в уяві його представників, що певною мірою говорить про активізацію процесу утворення нації. Зменшення негативної символіки маркує суміщення “Я-образу” з образом типового українця, що також корелює з вказаною тенденцією.

*Kozlovskaya Svetlana Nikolaevna,
the candidate of psychological sciences,
the docent of the department of theory
and methodology of social work RGSU, Moscow
E-mail: SNK4246270@mail.ru*

*Starovojtova Larisa Ivanovna,
Doctor of Historical Sciences,
Professor of the department of theory
and methodology of social work RGSU, Moscow
E-mail: starovojtova@list.ru*

The quality of life of older people as a social problem

*Козловская Светлана Николаевна,
кандидат психологических наук, доцент кафедры теории
и методологии социальной работы ФГОБУ ВПО
Российский государственный социальный университет, г. Москва
E-mail: SNK4246270@mail.ru*

*Старовойтова Лариса Ивановна,
доктор исторических наук, профессор кафедры теории
и методологии социальной работы ФГОБУ ВПО
Российский государственный социальный университет, г. Москва
E-mail: starovojtova@list.ru*

Качество жизни пожилых людей как социальная проблема

Каждый пожилой человек проживает непростую жизнь (трудно представить человека, который дожил бы до 60 лет, не испытав ни страданий, ни стрессов). Однако в особенно тяжком положении находятся пожилые люди в современной